

Богдан КИНДРАТЮК (Івано-Франківськ)

ДЗВОНИ І ДЗВОНІННЯ В ЦЕРКОВНОМУ БОГОСЛУЖЕННІ

Уставні засади використання дзвонів у богослуженні, дотримання канону дзвоніння мають особливу вагу. Візантійська літургійна практика дзвонів не знала; після хрещення Руси-України передавалися лише приписи про використання дерев'яних бил і металевих клепал. Дзвони прийшли до нас із латинського Заходу, і згодом у церковному й громадському житті сформувалася власна практика їхнього використання, утверджена досвідом століть і певними місцевими звичаями. З часом кожне дзвоніння отримало свою назву й призначення.

Богослужбне призначення дзвонів і дзвонінь в Українській Церкві та православному богослуженні описано й опрацьовано в багатьох джерелах, матеріалах та дослідженнях. Найповнішими з доступних нам праць є публікації відомого російського літургіста Константина Нікольського¹. Зокрема, про це йдеться в окремому розділі «Про дзвони та дзвоніння» його головної праці «Пособие к изучению устава богослужения православной церкви»². Цей розділ написано на основі вивчення традицій використання дзвонів — з літописів, церковних уставів, літургійних книг тощо. Докладний опис бил, клепал і дзвонів у християнському богослуженні та їх призначення знаходимо в популярній праці Серафима Слобідського³; видавничий відділ Української Православної Церкви (Київського Патріярхату) видав нещодавно переклад цієї праці⁴, у якій є розділ «Про дзвони і православне дзвоніння». Хоч автор спирається головним чином на практику та, зокрема, згадану працю К. Нікольського, часом він усе ж відзначає українські звичаї: наприклад, «по обычаю кievскому и всей Малороссии»⁵. На противагу

¹ Константин Тимофійович Нікольський (1824–1910) — протоієрей, літургіст, магістр Петербурзької духовної академії, доктор церковної історії. Був членом навчальної ради при Св. Синоді. Головною його працею є «Пособие к изучению устава богослужения православной церкви» (Санкт-Петербург 1862); ще за життя К. Нікольського працю було перевидано сім разів, і сьогодні її часто перевидують репринтом.

² К. Нікольський. О колоколах и звоне // *Пособие к изучению устава богослужения православной церкви*. Санкт-Петербург 1900, с. 30–43.

³ С. Слободской. *Закон Божій для семьи и школы*, вид. 4-те, репринт. Нью-Йорк 1987, с. 699–711.

⁴ С. Слобідський. *Закон Божий: Підручник для сім'ї та школи*, вид. 3-те. Київ 2003, с. 631–641.

⁵ С. Слободской. *Закон Божій*, с. 706.

К. Нікольському, С. Слобідський, згадуючи про використання в катедральних соборах та великих монастирях п'яти й більше різних за розмірами дзвонів, орієнтується переважно на парохіяльні церкви, де їх було два-три. Тому, з урахуванням цього, у своєму викладі про функціональне призначення дзвонів він привертає увагу до творення дводзвону, тридзвону, передзвону, дзвонів на Всеношній та Літургії з використанням декількох дзвонів.

Узагальнюючи питання пастирської практики, зокрема й щодо дзвонів, 1903 р. у Києві з'явилося перше видання «Настольной книги священника»⁶. Це довідник укладено редакцією журналу «Руководство для сельских пастырей» за матеріалами власних публікацій з доданням відомостей, запозичених із православної періодичної преси. У підрозділі «Порядок дзвонів» привертається увага до чіткої регламентації їхньої тривалості.

Михайло Скабалланович, пояснюючи виклад Типікона, звертається до джерел церковної історії, зокрема старих уставів, давніх традицій, прослідковує форми застосування бил, клепал і дзвонів; докладно описує сенс благовісту, його історію та характер, види, час і порядок використання на Всеношній, дзвоніння на Утрені й на *Достойно* тощо⁷.

У Типіку о. Ісидора Дольницького⁸, посібниках Юліяна Катрія⁹, Леоніда Лужницького¹⁰ та інших йдеться про особливості використання бил, клепал і дзвонів у Страсний тиждень і на Воскресіння. У «Поясненні богослужень» о. Родіона Головацького немає вказівок щодо використання цих музично-літургійних інструментів, хоч автор ретельно прослідковує історію впровадження і використання тих чи інших піснеспівів, молитов у богослужбових відправах¹¹. На відміну від згаданих праць, у «Літургії» о. проф. Лужницького чітко вказано на ті місця, де використовуються дзвоніння, а інколи зазначається кількість ударів дзвона. Проте тут відсутні настанови, які саме дзвони та дзвоніння слід застосовувати.

Дзвони віддавна були невід'ємною часткою християнських храмів. Як правило, їх розміщували на дахах, при вході до церкви, на дзвіницях,

⁶ Репринтне видання: *Настольная книга священника: Разрешение недоуменных вопросов из пастырской практики*. Москва 1999.

⁷ М. Скабалланович. *Толковый Типикон: Объяснительное изложение типикона с историческим введением*, вип. I–III. Киев 1910–1915 (репр. вид.: Москва 1995).

⁸ *Типик Української Католицької Церкви: Переклад з церковнослов'янської / укладений о. Ісидором Дольницьким*. Рим 1992.

⁹ Ю. Катрій. *Пізнай свій обряд: Літургійний рік Української Католицької Церкви*. Нью-Йорк 1976.

¹⁰ Л. Лужницький. *Літургіка греко-католицької Церкви: У 2-х част.* Львів 1922.

¹¹ Р. Головацький. *Пояснення богослужень*, 2-ге вид. Львів 1998.

у церковних дзвіницях, які іноді влаштували в арках ганків, у самому храмі із західного боку чи поблизу храму, в особливій споруді для них, яка раніше називалася бильницею¹².

Дзвони призначалися для того, щоб скликати вірних на богослуження, або, як згадується в літургійних книгах, *знаменати*, тобто давати знати про ту чи іншу службу, висловлювати торжество Церкви та її богослуження, повідомляти неprisутніх у храмі про час здійснення особливо важливих складових частин відправи й тим самим спонукати людей долучатися до храмової молитви. Водночас звуки дзвонів не тільки оповіщають про час богослуження, а й підготовляють вірних до нього чи замінюють його для відсутніх: дзвоніння «власне є вже саме богослуження, що здійснюється звуками музики»¹³. Про призначення дзвонів говориться як у проханнях ектеній, так і в особливій молитві з *Чину благословення та освячення дзвона*¹⁴. Цей чин уперше з'явився в Требнику Петра Могили 1646 р.

У церковних уставах і богослужебних книгах дзвони називаються по-різному: било, клепало, кампан, тяжкая, звони. Деякі з цих назв збереглися від часу, коли дзвони ще не були введені в користування християнською Церквою (до VI ст.)¹⁵ і вірних скликали на богослуження, ударяючи молотом або палицею об дерев'яну дошку чи металевий брусок; уживали також кам'яні клепала. У Типіконах ці знаряддя називають *било*, *клепало* чи просто *великоє*. І хоча з часом з'явилися дзвони, у церковних уставах їх і надалі називають по-старому. В описі подорожі Антіохійського патріарха Макарія Україною в середині XVII ст. часто згадуються не тільки монастирські дзвони, але й била. Наприклад, перш аніж увійти в одну з церков Густинського Троїцького монастиря, подорожні почули, що «ударили в дерев'яні, залізні й мідні била»¹⁶; під час трапези теж багато кле-

¹² Найповніше дослідження споруд для дзвонів в Україні див.: Я. Тарас. Аспекти генези, типології споруд для дзвонів та їх розміщення на церковному подвір'ї // *Народознавчі зошити*, ч. 2. Львів 2000, с. 306–330.

¹³ М. Скабалланович. *Толковий Типикон*, вип. II. Київ 1913, с. 6.

¹⁴ К. Нікольський подає зміст відповідних прохань ектеній і молитов, покликаючись на «Дополнительный Требник», виданий у Києві 1863 р. (*О колоколах и звоне*, с. 31–32). Освячення дзвона відбувалося за певним обрядом. Перш аніж встановлювати, відповідно до *Чину благословення та освячення дзвона*, його окроплюють зовні й усередині; потім виконуються Псалми 143, 149 і 28, а хор співає у відповідних місцях ектенію *Господи, помилуй* і стихири. Священик читає відповідні молитви та Псалом 69. Наприкінці хор співає: «Чеснійшую Херувим... Слава і нині... Господи, помилуй!» Насамкінець священик чинить звичайний денний відпуст.

¹⁵ P. Price. Bell // *The New Grove dictionary of music and musicians*, т. 2. London 1980, с. 434.

¹⁶ *Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Украину в середине 17 века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алепским* / перекл. з арабськ. Г. Муркос. Київ 1997 (репринтне вид.), с. 117.

пали¹⁷. Ще в середині XIX ст. у чернечих обителях Чернігівської єпархії впродовж дня разом із дзвонами ударили в било. Зокрема, у Рихлівській пустині щоденно до Вечірні, Утрені й Літургії після звичайного благовісту в належний дню дзвін паламар ударила в дерев'яне било, а на Всеношній у недільні та святкові дні на 9-й пісні канону на честь Пресвятої Богородиці били в клепало (воно, за звичаєм східних Церков, знаходилося поза храмом). Подібний звичай був і в Києво-Печерській лаврі¹⁸.

Власне дзвони в Типіконах мають такі найменування: 1) *кампан* (лат. *campana* — поле; як для того, хто бажає мандрувати, воно не є перешкодою, так і дзвоніння без перепон розносяться повсюди¹⁹, інша версія – від назви римської провінції Кампанья, де з тамтешньої доброї міді відливали дзвони²⁰; 2) *тяжкоє* — від важких, сильних звуків дзвонів²¹; 3) *дзвони* — від їхньої звучності²²; 4) інколи їх іменують словом *язичний*.

Як правило, при храмах є декілька дзвонів, які різняться між собою величиною та силою звучання. Відповідно до призначення, у багатьох

¹⁷ Там само, с. 118.

¹⁸ E. Arro. Die altrussische Glockenmusik. Eine musikslavistische Untersuchung // *Musica Slavica: Beiträge zur Musikgeschichte Osteuropas*. Wisbaden 1977, с. 85.

¹⁹ П. Казанский. О призыве к богослужению в Восточной Церкви // *Труды Первого археологического съезда в Москве*, т. 1. Москва 1871, с. 305.

²⁰ К. Никольский. О колоколах и звоне, с. 33. Йдеться, мабуть, про Європу, оскільки перші дзвони виготовляли в Азії, звідки вони поширилися по всьому світу (Ch. Mahrenholz, B. Glocken. Abendland: Mittelalter und Neuzeit // *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, т. 5. München 1989, с. 277).

²¹ Прослідковуючи різні тлумачення слова *тяжкоє*, К. Никольський відзначає, що одні розуміють під ним великий кампан (іноді цей термін перекладається і в богослужбних книгах як *великий кампан*). Водночас інші *тяжкоє* застосовують і до решти дзвонів. Мабуть, правильною є також думка, що під цим словом розуміють не дзвін, а биття в нього, коли звучать сильні часті удари з однаковими паузами. *Тяжкоє*, як уважав К. Никольський, стоїть часто при словах *било* або *дзвін*, хоч воно не узгоджується ні в роді, ні в числі з цими словами. При цьому автор слушно ставить питання: «Якщо б „тяжкоє“ означало било або дзвін, то для чого було б тут додавати слово „у залізо“?». Покликаючись на статтю Петра Казанського «О призыве к Богослужению», К. Никольський зазначає, що в рукописних уставах це слово перекладається *тяжким* або з додаванням — *тяжким ударянням* (К. Никольский О колоколах и звоне, с. 33). Подібно щодо терміна *тяжкоє*, покликаючись на цю ж статтю, розмірковує М. Скабалланович (М. Скабалланович. *Толковый Типикон*, вип. I, с. 8).

²² Розрізняють *дзвін* як ударний сигнальний інструмент і *дзвоніння* — «дія за значенням *дзвонити* („викликати звуки, ударяючи в дзвін, калатаючи дзвінком або б'ючи по деяких предметах“); «дзвеніння — дія за значенням *дзвеніти* і звуки, утворювані цією дією» (*Великий тлумачний словник сучасної української мови* / уклад. і гол. ред. В. Бусел. Київ 2001, с. 219). Ще переклад слів *дзвін*, *дзвону*, *дзвонити* без докладного розтлумачення див.: *Словарь украинского языка, собранный редакцией журнала «Киевская Старина»* / редактиворов, с добавлением собственных материалов, Б. Гринченко: У 4-х томах, т. 1: А — Ж. Киев 1907, с. 377–378.

церквах розрізняють дзвони празничний, воскресний, поліелейний, простодневний (або будний), п'ятий дзвін (або малий); у сучасних виданнях їх називають: святковий, недільний, поліелейний, буденний²³. При цьому буває декілька маленьких (задзвінних) дзвонів різних розмірів. Часом дзвони мають імена того чи іншого святого, які отримали під час хрещення.

Для вислову радості, суму й торжества виникали різні форми дзвонінь, і кожне з них має свою назву та значення (святкове, буденне, великопісне, заупокійне).

Серед дзвонінь розрізняють два основні види: *благовіст* і власне *дзвоніння*, коли вдаряють у два й більше дзвонів одночасно або поперемінно.

Благовіст — це таке дзвоніння, при якому помірно вдаряють в один великий дзвін або в декілька, але не в усі разом, а по чергово в кожен окремо²⁴. Спершу звучать три повільних протяжних удари, аж поки не перестане звучати дзвін, а опісля лунають помірні удари. Коли дзвони дуже великі, то такі помірні удари роблять язиком дзвона в обидва його краї, а якщо він невеликий, то язик притягують шнуром близьенько до плаща, на мотузку кладуть дошку та, натискаючи на неї ногою, дзвонять²⁵.

Благовіст є двох видів: а) звичайний, або частий, який твориться найбільшим дзвоном; б) пісний, або рідкий, що твориться меншим за величиною дзвоном у будні дні Великого посту²⁶. М. Скабалланович поділяє благовіст і дзвоніння до богослужень на «святкове, недільне, будне трьох щаблів урочистості, постне та похоронне»²⁷. Наприклад, для малої Вечірні, Повечір'я, Полуношниці і Часів призначається будний благовіст (у малий дзвін), оскільки дзвоніння має відповідати урочистістю не тільки дню, а й службі²⁸.

Коли в декілька дзвонів б'ють по чергово, то такий благовіст називають *передзвоном*. У Типіконах назва *благовіст* не вживається, а для його означення вживають слова бити, клепати, знаменати, ударяти. Пізніша назва *благовіст* влучно передає сенс церковного дзвоніння: «Для душі благочестивої заклик у церкву й нагадування про Службу Божу [...] складають завжди радісну, благу вість. Особливо пристойно називати благовістом заклик до літургії»²⁹.

²³ С. Слобідський. *Закон Божий*, с. 635.

²⁴ К. Никольский. *О колоколах и звоне*, с. 34.

²⁵ С. Слобідський. *Закон Божий*, с. 634–635.

²⁶ Там само, с. 635.

²⁷ М. Скабалланович. *Толковый Типикон*, вип. II, с. 10. Про благовіст, його історію, види, час і порядок див.: Там само, с. 6–11.

²⁸ Там само, с. 10.

²⁹ К. Никольский. *О колоколах и звоне*, с. 34.

Тридзвін (російською трезвон) — це коли тричі з невеликими перервами вдаряють у декілька дзвонів одночасно. Тепер тридзвоном називають не тільки биття в усі дзвони тричі, а й загалом дзвоніння з використанням усіх трьох груп цих ідіофонів. Тридзвін висловлює християнську радість, урочистість³⁰. З урахуванням характеру богослуження, свята чи події дзвонар обирає дзвони, у які потрібно бити, частоту, звучність і загальну композицію дзвоніння.

До богослуження благовіст звучить тричі протягом дня: до Вечірні, Утрени й денної служби (Обідні). Для зручності парафіян дев'ять щоденних служб церковного богослуження (Вечірня, Повечір'я, Всеношна (Велике повечір'я, Полуношниця), Утренья, I, III і VI Часи, Літургія та IX Час) здійснюються по три разом: 1) IX Час, Вечірня та Повечір'я; 2) Всеношна (Полуношниця), Утренья й I Час; 3) III і VI Часи та Літургія. У монастирях, де ці служби інколи відправляються окремо, до них буває особливе дзвоніння; наприклад, окрім Вечірні, там дзвонять ще й до Повечір'я³¹. У чернечих обителях благовіст звучить до Всеношної «спершу у великий дзвін повільно й довго, а потім у всі дзвони (не у два чи чотири, як для буденної служби й малих празників)»³². У монастирях навіть «несення панагії супроводжується дзвонінням у било чи дзвін, що надає особливої урочистості цій процесії та водночас служить благовістом до трапези»³³.

Благовіст буває перед IX Часом (і Вечірнею), перед Всеношною та Утренею, перед III Часом (і Літургією). Після цього перед більш урочистими службами за благовістом буває тридзвін у декілька дзвонів. Дзвонять перед Вечірнею, після IX Часу, перед Утренею наприкінці Всеношної, перед Літургією після III й VI Часів. При цьому К. Нікольський зауважує, що перед службами Вечірні, Утрени, Літургії буває тридзвін і тоді, коли вони відбуваються не в зазначеному порядку з іншими службами. Так, перед Вечірнею на чуванні, яким вона й розпочинається, буває тридзвін одразу після благовісту. Тридзвін перед Вечірнею після часів буває й тоді, коли вона передує Літургії, наприклад: на Благовіщення, у Великий четвер, у Велику суботу й у дні Чотиридесятниці, коли буває Літургія Пржедєосвященних Дарів. Перед утренею буває тридзвін і на чуваннях, тобто тоді, коли вона йде за Вечірнею, а не за Всеношною. Перед Утренею тридзвін буває і на Великдень, коли вона йде за канонем Повечір'я³⁴.

³⁰ С. Слобідський. *Закон Божий*, с. 635.

³¹ К. Никольский. О колоколах и звоне, с. 35.

³² М. Скабалланович. *Толковий Типикон*, вип. II, с. 48.

³³ М. Скабалланович. *Толковий Типикон*, вип. III, с. 52.

³⁴ Див.: К. Никольский. О колоколах и звоне, с. 35.

Перед Літургією тридзвонять тоді, коли вона відправляється відразу після Вечірні, а не після III та VI Часів, наприклад, на Благовіщення, у Великі четвер і суботу, перед Літургією Пржедєосвященних Дарів. У Страсну середу, як зазначається в Типіконі, у соборних храмах і парафіяльних церквах виходу (після Вечірні) не має, але після відпусту тридзвонять у два дзвони.

Для передання особливого торжества Церкви на Воскресіння тридзвін буває після Літургії, протягом усієї Світлої седмиці дзвонять увесь день аж до Вечірні, а також у всі недільні дні до Вознесіння й у день віддання Пасхи.

Тридзвонять також при молебних співах і в день храмових празників. Під час хресної ходи дзвоніння таке: спершу благовістять в один дзвін, потім на початку й під час самої процесії звучить тридзвін. Іноді благовіст перед хресною ходою звучить у декілька дзвонів, тобто як передзвін.

Під час богослужень дзвоніння буває під час Утрені та Літургії. Воно сповіщає про певні важливі молитви, читання Святого Письма тощо³⁵. Зокрема, на Утрені лунає багато дзвонів у той час, коли співається поліелей; при цьому запалюються всі свічки, за цим читається Євангеліє. Це дзвоніння називають «дзвоніння до Євангелія» (правда, М. Скабалланович зауважує, що тільки Євангеліє недільної та празничної Утрені має перед собою дзвоніння, а літургійне — ні³⁶).

На Літургії б'ють в один дзвін на *Достойно*, тобто в час виконання одного з найважливіших її піснеспівів. Він починає звучати від слів: «Достойно і праведно є поклонитися Отцю, і Сину, і Святому Духу» і триває до співу: «Достойно і правдиво є славити Тебе, Богородицю». Цей звичай запроваджено в наших церквах на взірць західних. «На практиці ж, — як зазначає С. Слобідський, — благовіст до *Достойно* буває коротшим, складається з 12 ударів. В Україні благовіст на *Достойно*, як правило, звучить перед початком „Євхаристійного канону”, під час співу Символу віри (12 ударів, один удар на кожен член Символу віри)»³⁷.

На ранішній Літургії дзвоніння на *Достойно* буває тільки тоді, коли Уставом передбачається Літургія за рангом. На початку піснеспіву «Величить душа моя Господа», відповідно до звичаю київського та всієї України, звучить короткий благовіст, який складається з дев'яти ударів у великий дзвін³⁸.

³⁵ Як пише М. Скабалланович, цим «підготовляють тих, хто молиться, до слухання Євангелія» та сповіщають, що його читання зійде на всю землю (М. Скабалланович. *Толковий Типикон*, вип. II, с. 240).

³⁶ Там само.

³⁷ С. Слобідський. *Закон Божий*, с. 637.

³⁸ Там само, с. 636.

Своє певне призначення має також *дводзвін*: усіма дзвонами одночасно б'ють двічі³⁹.

Під час богослужень у деякі дні іноді лунає особливий сумно-урочистий дзвін — *передзвін*⁴⁰. Для цього почергово вдаряють у кожен дзвін по одному чи кілька разів, починаючи від найбільшого й до найменшого (інколи по декілька разів), а потім ударяють у всі дзвони разом:

1) під час Літургії в день Пасхи при читанні великодняго Євангелія на кожен його стих у храмі б'ють один раз у кандію⁴¹, а паламар — у велике било й великий дзвін, на останньому слові — у всі дзвони й у велике било;

2) на Утрени під час співу великого славослов'я в день Воздвиження Чесного Хреста (27 вересня), у Хрестопоклонну неділю (третя неділя Великого посту), 14 серпня перед виносом Чесного Хреста з вівтаря (при співі ж *Святий Боже*, коли хрест виносять на середину храму, тридзвонять у всі дзвони);

3) подібний передзвін також звучить: а) у Велику п'ятницю на Вечірні перед виносом плащаниці під час співу *Тебе одіючагося світом*; б) на Утрени у Велику суботу, коли настоятель проходить з Євангелієм під плащаницею (у цей момент б'ють у всі дзвони й обидва хори співають надгробне *Трисвяте*); в) під час співу великого славослов'я, перед обнесення плащаниці навколо церкви; за цим передзвоном як на Вечірні, так і на Утрени звучить тридзвін;

4) передзвін чинять також при виносі, відспівуванні й похованні іереїв, ієромонахів, архимандритів; при виносі тіла з будинку та під час процесії до могили використовують такий самий передзвін, як при виносі Чесного Хреста, у Хрестопоклонну неділю, при виносі плащаниці у Велику п'ятницю та Велику суботу, тобто вдаряють один раз у кожний із дзвонів (до двох-трьох повторів), а потім один раз у всі дзвони разом. Після внесення тіла до церкви, як і після прочитання молитви розрішення та покладення тіла в могилу, звучить тридзвін.

Дещо інший передзвін буває перед освяченням води в дні храмових празників, коли спершу звучить передзвін або благовістять у кожен із дзвонів, починаючи з великого, по декілька разів. Перебравши їх всі, знову починають із великого. Такий благовіст Водосвяту відрізняється від благовісту ранньої чи пізньої Літургії, з яких одна передує Водосвятові, а інша відбувається після нього, оскільки перед ними благовістять в один дзвін (до ранньої вдаряють у нього рідко, а до пізньої — часто). При зануренні у воду хреста під час Водосвяту тридзвонять.

³⁹ Там само, с. 635.

⁴⁰ Частий передзвін по кілька разів у кожен ідіофон вважається урочистим дзвонінням (там само, с. 639).

⁴¹ Малий дзвінок, яким повідомляють дзвонаря на дзвіниці про початок дзвоніння.

Однаковий передзвін виконують перед Водосвятом і перед рукоположенням на єпископа.

Як не в усі дні й не для всіх відправ ударяли в однакові біла при скликанні до храму⁴², так і не в усі дні й не для всіх богослужень використовують одні й ті ж дзвони. Відповідно до різних служб у празничні й інші дні, для благовісту й дзвоніння використовують різні дзвони.

У празничний дзвін благовістять:

1. У всі дванадесяті празники до всеношних чувань і до Літургії.
2. У всі дні від Утрени п'ятниці Страсної седмиці, окрім Часів Великої п'ятниці, до Утрени понеділка седмиці апостола Томи (Томиного тижня).
3. До великої Вечірні в дні Господських празників: Різдва Христового, Богоявлення, Вознесення, П'ятдесятниці, Преображення, Воздвиження Чесного Хреста, а також у Томину неділю; до Повечір'я в день П'ятдесятниці благовістять у будний дзвін.
4. У вечір неділі Сиропусної, неділі Чотиридесятниці (тобто тоді, коли є великі прокимени), у Цвітну неділю та деякі інші неділі.
5. До Утрени та Літургії в понеділок Зшестя Святого Духа та на другий і третій день Різдва Христового.
6. У дні храмових празників.
7. До великої Вечірні або Літургії, яка починається Вечірнею, у дні Навечір'я Різдва Христового й Навечір'я Богоявлення.
8. До всіх молебних співів, які відправляються в храмові дні та з розпорядження настоятеля.
9. До Вечірні в дні храмових празників.

У всі ці дні, окрім Вечірні в день храмового празника, тридзвін виконується за допомогою всіх дзвонів (тільки до Вечірні в день храмового празника без великого дзвона). Подібний тридзвін буває до Вечірні в недільні й празничні дні.

У воскресний дзвін благовістять:

1. У всі інші недільні дні, окрім уже згаданих.
2. У празничні дні з Всеношними, за деякими винятками.
3. У день преполовлення та віддання Пасхи.
4. До Часів у дні Навечір'я Різдва Христового та Навечір'я Богоявлення та у Велику п'ятницю; тридзвін у ці дні виконується за допомогою всіх дзвонів, окрім найбільшого.

⁴² К. Нікольський покликається на Тишкон, у якому подаються відмінності дзвоніння із використанням бил. Зокрема, «у суботу страсної седмиці при часі четвертому вдаряє паламар у мале било й присутні співають 3-й, 6-й і 9-й часи разом просто, у притворі, а в 10-му часі клепають у велике». Далі наводяться приклади використання в афонських монастирях біла й клепала; на Сінайських горах ударами палицею по довгому куску граніту, що висів на шнурах, скликали до Утрени, а биттям у кусок сухого дерева, що висів поруч, скликали до Вечірні (К. Нікольський. О колоколах и звоне, с. 39).

У поліелейний дзвін благовістять:

1. У дні святкувань із поліелеєм.

2. У празники, зазначені в Типіконі з Всеношною, коли ці празники припадають на період від неділі М'ясопусної до Лазаревої суботи.

3. У дні віддання празників.

4. До Вечірні в середу й п'ятницю п'ятої седмиці, а також до Утрени, Вечірні й Літургії в четвер і суботу п'ятого тижня Чотиридесятниці.

Тридзвонять у ці дні за допомогою всіх дзвонів, окрім найбільшого.

У будний дзвін благовістять:

У всі дні тижня, на які не припадає празник із поліелеєм на Утрени, окрім зазначених вище. Тридзвін у ці дні буває без перших чотирьох дзвонів, тобто без будного, але якщо трапляється служба з великим славослов'ям, то б'ють і в четвертий.

У п'ятий, або малий, дзвін благовістять:

До малої Вечірні; дзвоніння або тридзвін до неї виконується за допомогою двох дзвонів. Ще у два дзвони б'ють:

1. Перед Вечірнею й Утренею в понеділок, вівторок, середу, четвер і п'ятницю Чотиридесятниці, до четверга Страсної седмиці (хоч у соборних і парохіяльних храмах після Вечірні не розходяться, але після прощень тридзвонять у два дзвони), якщо на ці дні не припадає празник Благовіщення та свята з Всеношною і поліелеєм.

2. Якщо не служить Літургія Пржедєосвященних Дарів 8 (9) березня, то після Часів перед Вечірнею паламар ударяє у два дзвони.

Дзвоніння для богослужень у різні дні відрізняється своїм тоном, динамікою і характером: удари часто — це радість, зрідка — сум. У Великий піст дзвонять сповільнено.

Перебирання — це таке дзвоніння, коли повільно вдаряють по черзі в кожен дзвін по одному разу, починаючи від найменшого й до великого, а потім одразу ж ударяють у всі разом, повторюючи все знову від найменшого багато разів. Це похоронне, чи погребальне, дзвоніння, що виражає смуток і скорботу за померлим⁴³.

Щодо тривалости дзвонінь, то в Уставі регламентовано час, який відводять для благовісту й дзвонінь перед богослуженнями.

Вивчення функції церковних дзвонінь, регламентація їх відповідно до церковного Уставу сприяє впорядкуванню використання дзвонінь під час богослужень Української Церкви.

⁴³ С. Слобідський. *Закон Божий*, с. 639.